

1. *Trindade Tito, O'Brien Paul, Pickett Nigel L.* // Chem. Mater. -2001. -**13**, № 11. -P. 3843.
2. *Barglik-Chory Ch., Buchold D., Schmitt M. et al.* // Chem. Phys. Lett. -2003. -**379**. -P. 443.
3. *Dongzhi Yang, Shukun Xuifan Chen, Wenxing Wang* // Colloids and Surfaces A: Physicochem. Eng. Aspects. -2007. -**299**. -P. 153.
4. *Raevskaya A.E., Stroyuk A.L., Kuchmiy S.Ya.* // J. Colloid and Interface Science. -2006. -**302**. -P. 133.
5. *Клименко И.В., Криничная Е.П., Журавлева Т.С.и др.* // Журн. физ. химии. -2006. -**80**, № 12. -С. 2287—2292.
6. *Швалагин В.В., Раевская А.Е., Стройук А.Л., Кучмиий С.Я.* // Теорет. и эксперимент. химия. -2007. -**43**, № 3. -С. 170—175.
7. *Vossmeyer T., Kotsikas L., Popovic I.G. et al.* // J. Phys. Chem. -1994. -**98**. -P. 7665.
8. *Трахтенберг Л.И., Герасимов Г.Н., Григорьев Е.И.* // Журн. физ. химии. -1999. -**73**, № 2. -С. 264—276.

Інститут загальної та неорганічної хімії
ім. В.І. Вернадського НАН України, Київ

Надійшла 30.12.2008

УДК 546.882/883

О.В. Крамаренко, О.В. Овчар, А.Г. Білоус

ВПЛИВ НЕСТЕХІОМЕТРІЇ НА СТРУКТУРУ ТА ВЛАСТИВОСТІ СКЛАДНИХ НІОБАТІВ $M^{2+}Nb_2O_6$, ДЕ M^{2+} — КОБАЛЬТ, ЦИНК

Досліджено процес отримання колумбїтів цинку та кобальту. Показано, що синтез $CoNb_2O_6$ і $ZnNb_2O_6$ проходить по-різному: цинквмісного колумбїту — одностадійно, а кобальтвмісного — з паралельним утворенням фази корунду. В системах $Co_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ та $Zn_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ встановлено можливість існування області гомогенності у вузькому концентраційному інтервалі. Показано вплив додаткових фаз на електрофізичні властивості досліджених систем.

Сполуки ніобатів загальною формулою MNb_2O_6 (де M — Mg, Zn, Ni, Co тощо) викликають значний науковий та практичний інтерес при розробці нових діелектричних матеріалів з низькими діелектричними втратами ($tg\delta \ll 10^{-3}$) у надвисокочастотному (НВЧ) діапазоні довжин хвиль [1, 2]. Наприклад, матеріали на основі $ZnNb_2O_6$ і $CoNb_2O_6$ з діелектричною проникністю ϵ 23 та 20 відповідно у діапазоні НВЧ характеризуються високою електричною добротністю ($Q = 1/tg\delta$), яка на частоті 10 ГГц складає 8700 та 8000 ГГц [2]. Застосування таких матеріалів при розробці сучасної НВЧ-апаратури дозволяє значною мірою підвищити чутливість та селективність каналів зв'язку і тим самим забезпечити високу ефективність та надійність передачі даних. Порівняно з магнійвмісними колумбїтами ніобати кобальту та цинку характеризуються дещо нижчими величинами електричної добротності ($Q = 4000$ на 10 ГГц), проте мають ряд переваг, наприклад, нижчі температури (1100—1200 °С) і тривалості синтезу та спікання (4—8 год), а також значно кращу

температурну стабільність властивостей. Зокрема, температурний коефіцієнт діелектричної проникності (τ_ϵ) для $CoNb_2O_6$ становить $-30 \cdot 10^{-6} K^{-1}$ на відміну від $MgNb_2O_6$, для якого $\tau_\epsilon = -70 \cdot 10^{-6} K^{-1}$ [2, 3]. Тому ніобати кобальту та цинку є перспективними сполуками для створення нових термостабільних діелектричних НВЧ-матеріалів.

Відомо, що бінарні ніобати типу MNb_2O_6 мають кристалічну структуру колумбїту AB_2O_6 , яка утворена з нескінченних зигзагоподібних ланцюгів кисневих октаедрів, сполучених спільними ребрами [4]. Для цієї структури характерно упорядкування катіонів, що знаходяться в середині кисневих октаедрів у позиціях А і В. Таке впорядкування може приводити до зниження діелектричних втрат у колумбїті, що є характерним для багатьох впорядкованих структур [5]. У неупорядкованому або частково впорядкованому стані окремі позиції (як А, так і В) можуть бути розподілені між йонами M^{2+} і Nb^{5+} [4], що спричиняє внутрішні напруженості кристалічної ґратки і тим самим призводить до росту діелектрич-

них втрат. Тому слід очікувати, що як розмір йона M^{2+} , так і співвідношення концентрації M та Nb впливатиме на особливості кристалічної структури колумбіту і, як наслідок, — на електрофізичні властивості матеріалу, зокрема, на величину діелектричних втрат у НВЧ-діапазоні.

Необхідно відмітити, що отримання однофазних колумбітів MNb_2O_6 значною мірою залежить від умов синтезу. Наприклад, у випадку $MgNb_2O_6$ навіть при високих температурах термообробки (>1100 °C) синтезований колумбіт містить проміжні продукти реакцій, зокрема $Mg_4Nb_2O_9$, що не дозволяє отримувати матеріали із заданими властивостями [6]. Проте, на відміну від ніобату магнію, дані щодо утворення ніобатів кобальту зі структурою колумбіту ($CoNb_2O_6$) та цинку ($ZnNb_2O_6$) у літературі відсутні.

Тому метою даної роботи було вивчення фазових перетворень при синтезі $CoNb_2O_6$ і $ZnNb_2O_6$ та дослідження впливу часткової нестехіометрії по кобальту та цинку на фазовий склад, кристалічну структуру та електрофізичні властивості матеріалів систем $Co (Zn)_{1+x}Nb_2O_{6+x}$.

Ніобати кобальту та цинку зі структурою колумбіту отримували методом твердофазних реакцій, використовуючи особливо чисті оксиди Co_3O_4 (99.93 %), ZnO (99.95 %), Nb_2O_5 (99.9 %). Відповідні кількості вихідних реагентів змішували у водному середовищі впродовж 4 год, використовуючи вібротлин. З висушених порошоків пресували заготовки циліндричної форми. Термообробку заготовок проводили в інтервалі температур 20 — 1400 °C впродовж 4 год. Для синтезу полікристалічних матеріалів шихту, що пройшла попередню термообробку при 1100 — 1200 °C, подрібнювали у вібротлині та запресовували у заготовки, які спікали при 1350 — 1400 °C. Фазовий склад, кристалографічні параметри, мікроструктуру зразків після термообробки вивчали за допомогою методів рентгенівського дифракційного аналізу, електронної мікроскопії. Діелектричні параметри синтезованих матеріалів досліджували на частоті 10 ГГц методом діелектричного резонатору.

Згідно з даними рентгенівського дифракційного аналізу фазових перетворень, при отриманні колумбітів з оксидів цинку та кобальту в системах ZnO — Nb_2O_5 , Co_3O_4 — Nb_2O_5 процес проходить двома різними шляхами, а саме, синтез $ZnNb_2O_6$ при взаємодії оксидів цинку та ніобію проходить за однією стадією, без проміжних про-

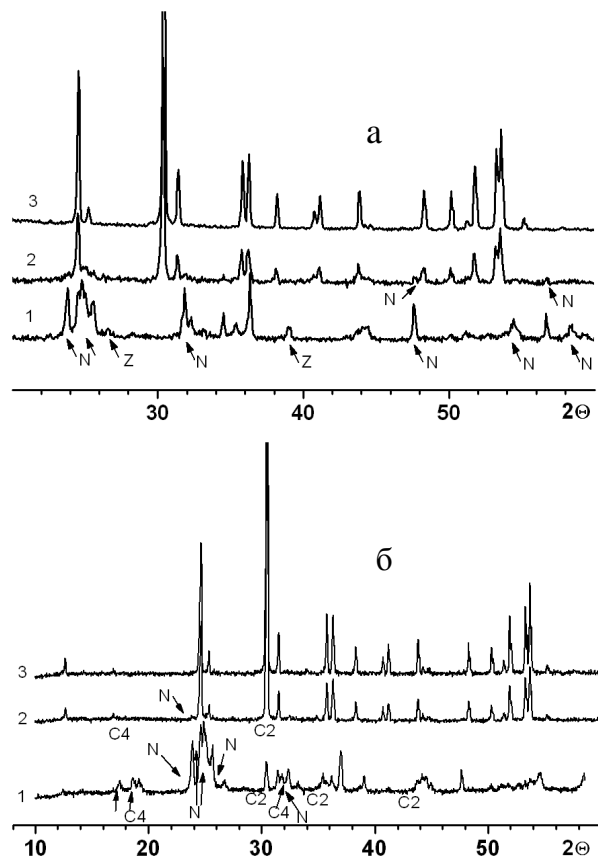
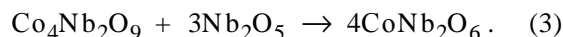
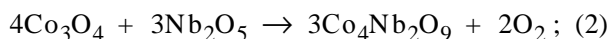
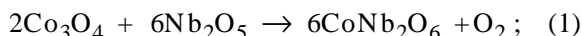

Рис. 1. Фазові перетворення в системах: ZnO — Nb_2O_5 при 500 (1), 700 (2), 800 °C (3), Z — ZnO , N — Nb_2O_5 (а); Co_3O_4 — Nb_2O_5 при 800 (1), 1000 (2), 1100 °C (3), C2 — $CoNb_2O_6$, C4 — $Co_4Nb_2O_9$, N — Nb_2O_5 (б). Синтез проводився на повітрі протягом 4 год.

дуктів у межах 500 — 800 °C. І вже при 800 °C отримують однофазний продукт (рис. 1, а). Натомість синтез $CoNb_2O_6$ супроводжується утворенням проміжних продуктів. У температурному інтервалі 700 — 900 °C (реакція (1)) паралельно з основною фазою утворюється фаза $Co_4Nb_2O_9$ (реакція (2)), яка при подальшому підвищенні температури реагує з решетою оксиду ніобію (реакція (3)), утворюючи однофазний продукт. Таким чином, формування кінцевого однофазного продукту відбувається вище 1100 °C:

При дослідженні систем нестехіометричних колумбітів цинку $Zn_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ та кобальту

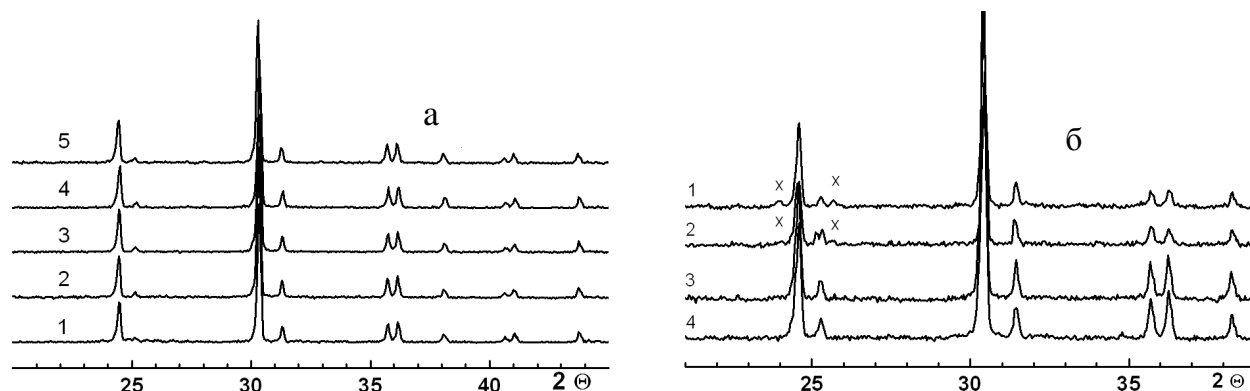

Рис. 2. Рентгенівські дифрактограми полікристалічних матеріалів систем: $Zn_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ для значень x : 0 (1), 0.005 (2), 0.01 (3), 0.03 (4), 0.04 (5), температура та час термообробки $1150^\circ C/4$ год (а); $Co_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ для значень x : 0.05 (1), 0.03 (2), -0.03 (3) и -0.05 (4), X — Nb_2O_5 , температура та час термообробки $1150^\circ C/6$ год (криві 1, 2) і $1150^\circ C/1$ год (криві 3, 4) відповідно.

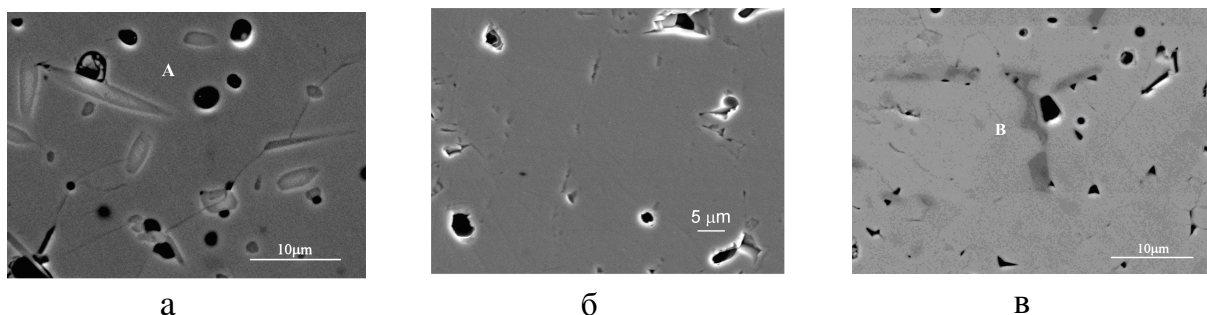

Рис. 3. Мікрофотографії полірованої поверхні шліфів кераміки при: $x < 0$ (а), $0 \leq x \leq 0.03$ (б), $x \geq 0.03$ (в); А — Nb_2O_5 , В — $Co_4Nb_2O_9$. Спікання зразків проводили на повітрі впродовж 4 год.

$Co_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ було помічено, що в системі з кобальтом при зменшенні його кількості відносно до стехіометричного складу, тобто при $x < 0$, у зразках, крім основної матричної фази колумбіту, на рентгенівських дифрактограмах спостерігаються рефлекси оксиду ніобію, що непрореагував у результаті реакції (рис. 2, б, криві 1, 2), кількість якого збільшувалася при зменшенні кількості кобальту. Ці дані узгоджуються з результатами, отриманими за допомогою мікроструктурного аналізу (рис. 3, а). В діапазоні значень $0 \leq x \leq 0.03$ визначено можливість існування області гомогенності (рис. 3, б). При подальшому збільшенні кількості кобальту, тобто при $0.03 \leq x \leq 0.05$ у системі спостерігається поява додаткової фази, збагаченої кобальтом (рис. 3, в). У результаті проведеного EDS-аналізу цих областей було визначено, що складу цієї фази відповідає сполука $Co_4Nb_2O_9$. У системі $Zn_{1+x}Nb_2O_{6+x}$, як і в системі з кобальтом, за допомогою рентгенівського дифракційного аналізу та аналізу мікрострук-

тури було визначено межі існування області гомогенності. При збільшенні кількості цинку в межах $0 \leq x \leq 0.005$ у кераміці присутня тільки основна матрична фаза $ZnNb_2O_6$ (рис. 4, а, б), а вже при подальшому відхиленні від стехіометрії в область більших значень x , тобто збільшенні кількості цинку, спостерігається, як і в кобальтовій системі, поява додаткової збагаченої цинком фази (рис. 4, в). Однак найбільш щільні зразки були отримані у складі $x = 0.01$. Низька щільність кераміки при $x = 0$ пов'язана з випаровуванням цинку з кераміки і відхиленням складу від стехіометрії, а низька щільність при $0 \leq x \leq 0.005$ зумовлена появою додаткової фази, збагаченої цинком (рис. 4).

Результати вимірювань діелектричних властивостей матеріалів систем $Co_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ та $Zn_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ вказують на те, що у вивченому інтервалі концентрації величина співвідношення $Co(Zn)/Nb$ практично не впливає на значення діелектричної проникності (ϵ), що змінюється в

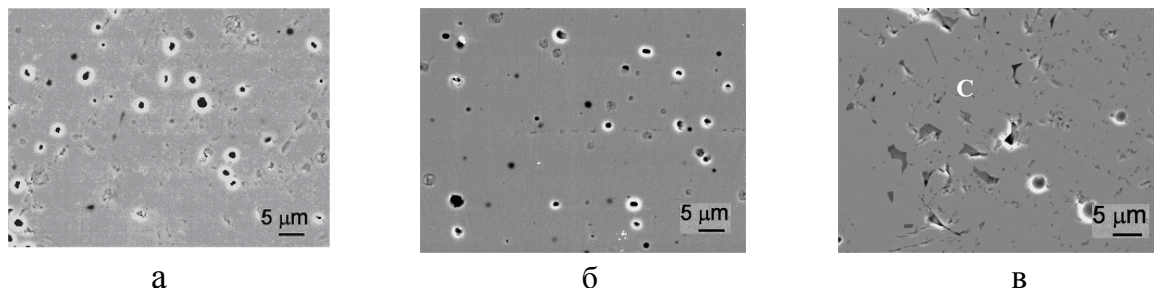

Рис. 4. Мікрофотографії полірованої поверхні шліфів кераміки системи $Zn_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ при $x = 0$ (а), $x = 0.01$ (б), $x = 0.04$ (в); С — Zn-збагачена фаза. Спікання зразків проводили на повітрі впродовж 4 год.

межах 20—21 та 22—23 відповідно.

Для усіх складів кобальтової системи при $x < 0$ були отримані відносно низькі значення добротності ($Q \cdot f < 2000$ ГГц), що пов'язано з присутністю в матеріалах фази Nb_2O_5 . У випадку $x > 0$ величина добротності монотонно спадала зі зменшенням співвідношення Nb/Co, це пов'язано з появою додаткової фази $Co_4Nb_2O_9$, що приводить до росту внутрішніх напруженостей кристалічної ґратки (рис. 5, а). Найвищі значення добротності

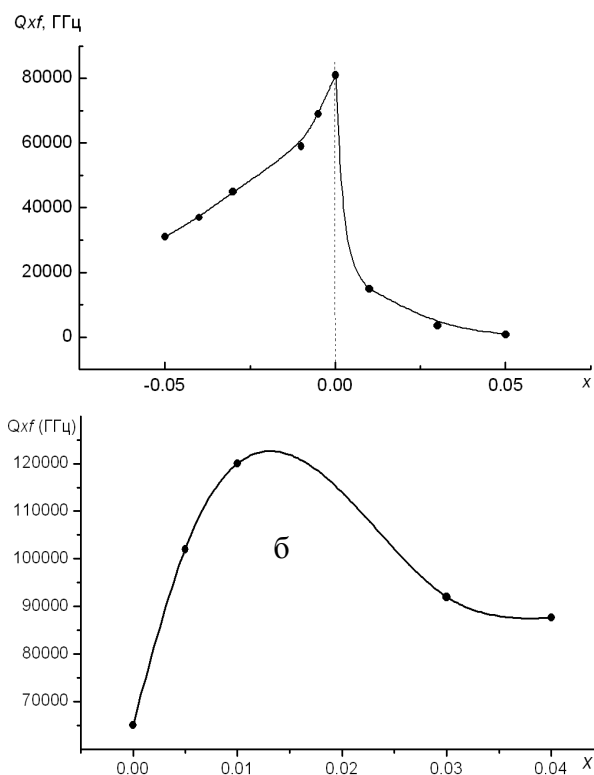

Рис. 5. Залежності добротності ($Q \cdot f$) відносно x у матеріалах систем $Co_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ (а) та $Zn_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ (б); $f = 10$ ГГц.

($Q \cdot f = 8200$ ГГц) були отримані в стехіометричному $CoNb_2O_6$. Значення температурного коефіцієнта діелектричної проникності (τ_ϵ) залишалося незмінним ($+130 \cdot 10^{-6}$ град $^{-1}$) при $x < 0$ (Nb/Co > 2) і дещо зменшувалося зі збільшенням дефіциту ніобію ($x > 0$) від $+150 \cdot 10^{-6}$ град $^{-1}$ у стехіометричному $CoNb_2O_6$ до $+130 \cdot 10^{-6}$ град $^{-1}$ у $CoNb_{1.9}O_{5.75}$ ($x = 0.05$).

У цинковій системі величина електричної добротності проходить через максимум при $x = 0.01$ (рис. 5, б). Високі значення в межах $0 \leq x \leq 0.01$ можуть бути пов'язані з підвищенням густини кераміки, а зниження добротності при $x > 0$ — з впливом додаткової фази, збагаченої цинком. Таким чином, основний вклад у величину діелектричних втрат у досліджених матеріалах цинкової системи вносять дефекти, що пов'язані з дефіцитом цинку в кристалічній структурі $ZnNb_2O_6$. А часткове випаровування цинку, при невеликому його надлишкові ($x = 0.01$), покращує спікання кераміки та, як наслідок, приводить до підвищення її електричної добротності.

РЕЗЮМЕ. Исследован процесс получения колумбитов цинка и кобальта. Показано, что синтез $CoNb_2O_6$ и $ZnNb_2O_6$ происходит по-разному: цинкосоодержащего колумбита — в одну стадию, а кобальтосоодержащего — с параллельным образованием фазы корунда $Co_4Nb_2O_9$. В системах $Co_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ и $Zn_{1+x}Nb_2O_{6+x}$ установлена возможность существования области гомогенности в узком концентрационном диапазоне. Показано влияние примесных фаз на электрофизические свойства изученных систем.

SUMMARY. The formation of zinc and cobalt columbites has been studied. It has been shown that the synthesis of $CoNb_2O_6$ and $ZnNb_2O_6$ goes in a different way: zinc columbites are formed in a single stage whereas the formation of cobalt containing columbites is accompanied by the parallel growth of the corundum-like phase $Co_4Nb_2O_9$.

In the systems $\text{Co}_{1+x}\text{Nb}_2\text{O}_{6+x}$ and $\text{Zn}_{1+x}\text{Nb}_2\text{O}_{6+x}$ the possibility of the existence of the homogeneity region has been shown within a narrow concentration range. The effect of secondary phases on the electrophysical properties of studied systems has also been shown.

1. Wersing W. // Current Opinion in Solid State and Materials Science. -1996. -1. -P. 715—731.
2. Fiedziuszko S.J., Hunter I.C., Itoh T. et al. // IEEE

- Trans. Microwave Theory Tech. -2002. -50, № 3. -P. 1188—1192.
3. Zhang Y.C., Wang J., Yue Zh.X. et al. // Ceram. int. -2004. -30. -P. 87—91.
4. Dos Santos C.A., Zawislak L.I., Antonietti V. // J. Phys.: Condens. Matter. -1999. -11. -P. 7021—7033.
5. Akbas M.A., Davies P.K. // J. Amer. Ceram. Soc. -1998. -81, № 3. -P. 67—676.
6. Ananta S., Brydson R.N., Thomas W. // J. Europ. Ceram. Soc. -1999. -19. -P. 355—362.

Інститут загальної та неорганічної хімії
ім. В.І. Вернадського НАН України, Київ

Надійшла 07.11.2008

УДК 548.736.4

Ю.Я. Луцишин, Я.О. Токайчук, Р.Є. Гладішевський, Р. Черни, Я.М. Каличак

КРИСТАЛІЧНА СТРУКТУРА СПОЛУКИ $\text{Sm}_2\text{Os}_3\text{Al}_{15}$ *

Рентгенівським методом монокристалу визначено кристалічну структуру сполуки $\text{Sm}_2\text{Os}_3\text{Al}_{15}$: новий тип структури, символ Пірсона $hP84$ -4, просторова група $P6_3/mcm$, $a=13.0605(12)$, $c=9.0535(8)$ Å, $Z=4$. У структурі ікосаедри навколо атомів осмію $[\text{OsAl}_{10}\text{Sm}_2]$, з'єднані гранями, ребрами та вершинами, формують тримірний каркас. В утворених вздовж осей шостого порядку 6_3 великих гексагональних каналах знаходиться частина атомів самарію. Їхні зміщення з ідеального положення описано частковим розщепленням правильної системи точок $2a$. Близькоспорідненими структурними типами є $\text{Y}_{7.86}\text{Os}_{12}\text{Al}_{61.51}$ та $\text{Y}_{7.28}\text{Re}_{12}\text{Al}_{61.38}$, які відрізняються ступенем заповнення каналів.

У системі Sm—Os—Al відомі дві сполуки з великим вмістом алюмінію: $\text{Sm}_3\text{Os}_4\text{Al}_{12}$ (63 % ат. Al) [1] і $\text{Sm}_{7+x}\text{Os}_{12}\text{Al}_{61+y}$ (75 % ат. Al) [2]. Сполука $\text{Sm}_3\text{Os}_4\text{Al}_{12}$ кристалізується з гексагональною структурою типу $\text{Gd}_3\text{Ru}_4\text{Al}_{12}$ [3], символ Пірсона $hP38$, просторова група $P6_3/mmc$, параметри елементарної комірки $a=8.861(2)$, $c=9.585(2)$ Å. Згідно з роботою [2], структура сполуки $\text{Sm}_{7+x}\text{Os}_{12}\text{Al}_{61+y}$ відповідає гексагональному типу $\text{Y}_{7.86}\text{Os}_{12}\text{Al}_{61.51}$, символ Пірсона $hP90$ -8.63 (для прототипу), просторова група $P6_3/mcm$, $a=13.058(2)$, $c=9.063(1)$ Å. Цей структурний тип є близькоспорідненим до типу $\text{Y}_{7.28}\text{Re}_{12}\text{Al}_{61.38}$ (просторова група $P6_3/mcm$) [4]; вони характеризуються частково заповненими положеннями атомів ітрію та алюмінію вздовж кристалографічної осі z . Для сполуки $\text{Sm}_{7+x}\text{Os}_{12}\text{Al}_{61+y}$ досі були визначені лише параметри елементарної комірки на основі рентгенівських порошкових даних. Метою цієї роботи було повне вивчення кристалічної структури згаданого тер-

нарного алюмініду рентгенівським методом монокристалу.

Монокристал призматичної форми вибрано зі сплаву складу $\text{Sm}_{10}\text{Os}_{15}\text{Al}_{75}$. Зразок синтезовано електродуговою плавкою вихідних компонентів (чистота металів: Sm $\geq$ 99.996, Os $\geq$ 99.9, Al $\geq$ 99.999 % мас.) в атмосфері аргону. Для забезпечення гомогенності зразок переплавляли двічі. Масив рентгенівських дифракційних даних монокристалу отримано на дифрактометрі STOE IPDS II (проміння $\text{MoK}\alpha$, графітовий монохроматор), оснащеному детектором Imaging Plate. Структуру розшифровано прямими методами в просторовій групі $P6_3/mcm$ із використанням програми SHELXS-97 [5]. Уточнення координат, анізотропних параметрів коливання атомів і коефіцієнтів заповнення їхніх положень здійснено за допомогою програми SHELXL-97 [5]. Корекцію на поглинання проведено аналітичним методом [6], враховуючи розмір і форму кристалу ($\mu = 37.994 \text{ мм}^{-1}$). Кри-

* Роботу виконано в рамках гранту Міністерства освіти та науки України № 0106U001300.